

Herbert Wulf

Philipp Nicolai (1556–1608)

2008. október 26-án volt Philipp Nicolai halálának 400 éves évfordulója. De ki is volt

Nicolai, a Luther utáni második generáció jelentős képviselője?

Általánosságban azt tudjuk róla, hogy két igen kedvelt énekünk, a „Wachet auf, ruft uns die Stimme” (Harsány szó kiált az éjbe, EÉ 493) és a „Wie schön leuchtet der Morgenstern” (Szép, fényes Hajnalcsillagom, EÉ 361) szerzője. Ezeket a verseket dallamukkal együtt a „Freudenspiegel des ewigen Lebens” (Örökélet örömeinek tükre) c. saját kötetében jelentette meg, mely a vesztfáliai Unnában egy pestisjárvány idején keletkezett. Mit tudunk még Nicolairól?

1556. augusztus 10-én született a vesztfáliai Mengerlinghausenben, lutheránus lelkész gyermekeként. 1567-ben élte át először a pestis tombolását. Erre az időre estek tanulóvei. Tanulmányaihoz szabad helyet keresett Vesztfáliában, Hessen tartományban és Alsó-Szászországban. 1575-ben érkezett Erfurtba, ahol egyetlen lutheránus teológuson kívül a város katolikus volt. Nicolainak saját magának kellett megkeresnie a kenyerét, s ennek egyik módja alkalmi költemények készítése volt. 1576-ban a szülői házban találjuk, ahonnan édesanyja és testvére halála után Wittenbergbe ment tanulni. Első jelentős teológiai felismerése ekkor a Dél-Németországból származó „Ubiquitätslehre”, mely egyben a kálvinizmussal szembeni első fontos kérdés. 1579-ben, testvérével, Jeremiással Volkhardinghausen kolostorában élt és tanított, s itt folytatta tovább tanulmányait is. 1583-ban lelkész lett Herdeckében, Vesztfáliában, ahol sikertelen kísérletet tett egy lutheránus gyülekezet alapítására. 1586-ban spanyol csapatok támadták meg a várost, s Nicolainak mint protestáns lelkésznek távoznia kellett. Kölnbe ment, ahol egy titkos lutheránus gyülekezetet gondozott. Itt kezdődött az a harca, amelyet a „secta Calviniana” ellen vívott, s amely aztán több részletben ugyan, de mindhalálig elkísérte. Nicolai fő témája az úrvacsora kérdése volt, azaz, hogy a kálvinisták az úrvacsorán a híveknek kiosztott kenyérben és borban nem ismerik el Jézus Krisztus valóságos jelenlétét.

1587-ben Waldeck grófságba kerül, ahol az özvegy grófnő, Margaretha segítségével lelkészi állást kapott Nieder-Wildungenben, bár a hessen-kasseli örgróf, aki igényt tartott a Waldeck feletti legfelsőbb uralomra is, ezt nem támogatta. Bár Nicolai Waldeckben is folytatta hitvitáit, udvari prédikátor és a fiatal Wilhelm Ernst gróf házitanítója lett. Waldecki éveit alatt Marburgban megkísérelte a doktori cím elnyerését. Értekezésének címe: „Die zwei besondernsten Antichristen, Mohammed und der Papst” (A két legkiemelkedőbb Antikrisztus, Mohamed és a pápa) címen, amelyet nem fogadtak el. 1594-ben, Wittenbergben egy másik értekezéssel nyerte el a címet. Ebben az időszakban más teológiai vitákat is folytatott, melyek szélesebb körben ismertté tették.

1596-ben Unnába hívják, ahol 1597-ben igen súlyos pestisjárvány tört ki. (A legnehezebb hetekben az sem volt ritka, hogy napi 30 embert kellett temetnie.) Ekkor keletkezett a „Freudenspiegel des ewigen Lebens” című lelkigondozói írása, vigasztalásul a halálélménnyel igen sújtott gyülekezet számára. A két híres ének a költészet és a zene eszközeivel mondja el, erősíti meg a kötet mondani-valóját. 1598-ban újabb spanyol csapatok érkeztek Vesztfáliába, és ekkor Nicolai újra menekülésre kényszerült, de csak kis időre hagyta el Unnát. 1599-es visszatérése után 1600-ban megnősült, egyik kollégájának megözvegyült feleségét vette el. 1601-ben a hamburgi fő templom, a Katharinenkirche első lelkésze lett. Nicolai készített még teológiai iratokat, de ekkor már kétségtelenül vesztett harcosságából. 1604-ben prédikációs munkája mellett —melyekből több fenn is maradt— újra előtérbe került életében a lelkigondozás, szintén egy pestishullám miatt. Philipp Nicolai 1608-ban, 52 éves korában hunyt el, s templomában helyezték örök nyugalomra.

Nicolai halála után szolgatársa és barátja, Georg Dedeken, nyomtatásban jelentette meg műveit, részben hagyatékból az addig még meg nem jelentetteket, részben új kiadásban az addig már megjelenteket. A közel 4000 (!) oldal fele német, fele pedig latin nyelven íródott. Írásainak nagy része a kálvinisták elleni hitvitákkal foglalkozott. Nicolai szigorúan bírált, és elszántan harcolt a kálvinizmus ellen. Hogy ezekben az írásokban Nicolai kemény, gúnyos, sőt sokszor kifejezetten sértő kifejezéseket használ, azt az adott kor ismeretében kell vizsgálnunk. A másik oldal is hasonló eszközökkel élt, s maga Luther, Nicolai példaképe a pápa és a zsidók ellen ugyancsak kihívó kifejezéseket használt. Ma csak beleérezni tudunk a korabeli vitákba, s ezeket Nicolai Krisztus iránti feltétlen szeretetének szemüvegén át kell nézzük. Írásait teológiailag fontos kordokumentumként kell olvassuk.

Maradandó értéket képvisel azonban a „Freudenspiegel” és a hozzá kapcsolódó két vers és dallam. A kötet harmadik dallama semmiben sem emelkedik ki a kor átlagos dallamai közül, a negyedik viszont nem Philipp, hanem Jeremias Nicolai műve. Az általunk is ismert két ének hamar ismertté vált, s 1600 után szinte megszámlálhatatlan feldolgozásuk jelent meg, orgonára, ének-karra, és egyéb hangszerekre.

A „Freudenspiegel”-ben a „Szép, fényes Hajnalcsillagom” ének a következő felíratot viseli: „Ein geistlich Brautlied der gläubigen Seelen von Jesu Christo ihrem himmlischen Bräutigam: gestellt über den 45. Psalm des Propheten Davids.” (A hívő lélek lelki menyegzős éneke Jézus Krisztusról, az ő mennyei jegyeséről, Dávid próféta 45. zsoltárára.) Ezzel Nicolai pontosan kijelölte az ének helyét: a barokk misztika legerőteljesebb kifejeződése az, ami a nyelv eszközeivel először ebben a versben jelenik meg.

Paul Althaus teológus 1927-ben megjelent írása szerint a XVI. század közepe óta épült be a szubjektív elem az evangélikus egyház irodalmába. Megjelenik és egyre szélesebb körben terjed az addig ismeretlen Krisztus-misztika, s a misztikus lény és a földi ember között nyelvileg és érzelmileg burjánzó párbeszéd

alakul ki. Talán nem szorul magyarázatra, hogy a kialakuló új műfaj nem közvetlen és szerves folyománya az addig élő evangélikus imádságos és irodalmi hagyománynak. Sokkal inkább külső hatás érzékelhető létrejöttében: az augustinusi–bernáti középkori misztika feléledése.

Hogyan történt ez? A reformáció századának utolsó harmada kegyességi válságot hozott, a Luther utáni harmadik nemzedék válságát. A reformátorok mély vallási élménye és teológiai felismerése nekik már nem személyes küzdelemmel és személyesen megharcolt igazságokkal függött össze: a reformáció kijelentései már kész, és ezáltal egyértelműen tisztelni való tények voltak. A protestantizmus alapjait már nem kérdőjelezte meg senki, ugyanakkor bizonytalan volt, hogyan és mi módon lehet az egyház hirdette igazságokat a hívekhez eljuttatni és az igazságok hogyan válhatnak a hívő emberek saját belső igazságává. A teológia „orthodox”-szá vált, az igaz tanítás művészetévé, amelyet állandó formájában nemzedékről nemzedékre lehet örökíteni. De ekkor a teológia és a kegyesség elvált egymástól; s megszületett az igény a személyessé váló imádságos élet iránt. Az üdvösség és a hozzá vezető út objektív megjelenítése semmilyen módon nem volt elég a hívő lelkeknek, sokkal inkább a személyes befogadást igényelte. Így vált az imádságoskönyv a protestáns hívek számára lelki olvasmánnyá, s kifejlődött az „igaz kegyesség” iránti érzékenység. A kegyes ember be akart kapcsolódni a teljes kereszténység imádkozóinak kórusába, ezért az ekkor kialakuló protestáns imairódalom — hasonlóan a katolikushoz — a keresztény misztikához csatlakozott.

Ennek az új kegyességnek az alapjait tette le Nicolai 1599-ben, kis kötetével. Az Unnában megélt pestishullám Nicolait az örökélet kérdései felé fordította. Az örökélet nem valami időn és téren kívüli dolog volt neki, hanem az ige által már ebben a földi világban megtapasztalható isteni szeretet. Mivel Isten nem más, mint a végtelen és véghetetlen szeretet, az örökélet sem más, mint az isteni szeretet és földi viszonzásának igaz megnyilvánulása Isten és ember között.

A „Hajnalcsillag” (Morgenstern)-ének mondanivalója már az első versben megfogalmazódik: „Mein König und mein Bräutigam” (Királyom és vőlegényem). (Ez a sor a magyar fordításban ma nem szerepel, a Keresztyén Énekeskönyvben: *Hű pásztor, örök királyom — a Ford.*) A megfogalmazás döntő fontosságú. A „király” (König) a 45. zsoltárból ered: „Mondom: művem a királynak szól” (Ps 45,2), a „vőlegény” (Bräutigam) az Énekek Énekéből. A szenvedélyes szeretet/szerelem, amely az Énekek Énekében és a középkori Minne-líra nyelvén jelenik meg, nem oldja fel a távolságot az Úr és a Király között. A túlradó öröm, melyet az ének kifejez, azt a felismerést mutatja, hogy az Apokalipszis szavai szerinti Alfa és Ómega, a kezdet és a vég, a teremtő és beteljesítő Isten önmagát adja az emberekért, s így az emberiségnek „kincs” (Schatz). A szeretetteljes találkozást azonban nem úgy kell érteni, hogy nincs távolság vagy eltűnik a feszültség az örök Atya és a bűnös emberek közt. Sokkal inkább Isten az emberek felé fordul, határtalan szeretetének csodája fejeződik ki.

Ha tovább vizsgáljuk az éneket, láthatjuk, egyetlen sora sincs, amely nem a zsolttárra és az Énekek Énekére épít.

Nicolai nyelvezete nem volt mindenkinek könnyen érthető: latin kifejezéseket, távoli bibliai összefüggések használt, így nem csoda, hogy énekei — bár hamar elterjedtek s nagy népszerűségnek örvendtek — már az első énekeskönyvekbe is sokszor szövegmódosítással kerültek be. A szövegmódosítás az évtizedek múltával egyre gyakoribbá vált. A XVIII. században Klopstock adta ki énekeskönyvét, „javított” szövegekkel, amelyeken mások másként még tovább módosítottak. A módosítások nem csak a nyelvezetet érintették, hanem a teológiai mondanivalót is, amelyet mindig az adott kor ízléséhez igazítottak. Így érkezőnk el az „Evangelisches Gesangbuch, 1994” kiadásához, amely visszaállította az eredeti szöveget.

Nicolai másik éneke, a „Wachet auf” (Harsány szó...) esetében ugyanezt az utat járhatjuk be. A „Freudenspiegel” felirata: „Ein anderes, von der Stimm zu Mitternacht und von der klugen Jungfrauen, die ihrem himmlischen Bräutigam begegnen, Matth. 25.” (Egy másik, az éjféli kiáltásról és a bölcs szűzekről, akik mennyei Jegyesükkel találkozhatnak, Mt 25.)

Mindkét énekünk dallama korábbi mintákhoz nyúl. A „Wachet auf” Hans Sachs (1513) „Silberweise” dallamára épít, ugyanúgy, mint Luther „Ein feste Burg” (Erős vár a mi Istenünk) dallama. Nicolai két éneke és Lutheré több hasonlóságot is mutat, de ez ebben a korban más dallamoknál is gyakran előfordul. Ez a terület — Luther énekeitől eltekintve még szinte feldolgozatlan!

A „Wie schön leuchtet der Morgenstern” (Szép, fényes Hajnalcsillagom) mintája strasburgi zsolttár dallama. Bár Nicolai kapcsolatba került strasburgi dallamokkal, ebben az esetben még sok a megválaszolatlan, nyitott kérdés.

E kapcsolatok azonban mit sem vonnak le Nicolai dallamainak nagyszerűségéből, még akkor sem, ha dallamszerzősége nem teljes biztonsággal bizonyítható. Nicolai zenei nevelést „csak” a gimnáziumban kapott, s egyéb zenei tevékenységéről nincs adatunk.

Mindkét dallam teljes és tökéletes művészi alkotás.

Magyarországi gyakorlatba mindkét ének a XVIII. század elején került azzal, hogy fölvették a „Zengedező Mennyei Kar” című énekeskönyvbe. Nem tudjuk teljes biztonsággal, hogy ki fordította magyarra az énekeket s melyik szöveg alapján. A XVIII–XIX. század fordulóján a német nyelvű gyülekezetek énekeskönyvének szövege számíthatott kiindulási pontnak, az eredetitől sokszor eltérő módosításokkal.

Míg a Keresztyén Énekeskönyv „Vigyázzatok, azt kiáltják” énekénél Sántha Károly (1911) a fordító, addig az Evangélikus Énekeskönyv-ben Nicolai énekeinél Scholz László nevét találjuk.

A „Wie schön leuchtet der Morgenstern“ (Szép, fényes Hajnalcsillagom) esetében Dóka Zoltán a fordító, s az Evangélikus Énekeskönyvben az eredeti 7 versszak helyett csak 4 szerepel. Korábban (Keresztyén Énekeskönyv) „Tündöklő hajnali csillag” volt a szöveg kezdete, Zábrák Dénes fordításában, az eredeti 7 versszakkal. Hogy az Evangélikus Énekeskönyv miatt, mi okból hagyott el 3 versszakot, az nekem nem ismeretes.

Mind a korábbi, mind a későbbi fordítások —hasonlóan a német gyakorlathoz— sokszor szinte semmilyen kapcsolatot sem mutatnak egymással. Hogy közülük melyik áll az eredeti —majdnem kizárólag bibliai részleteket használó— nyelvezethez a legközelebb, nehéz eldönteni.

A XVIII–XIX. századra jellemző ünnepélyesen lassú, ritmusokat kiegyenlítő koráléneklés természetesen a Nicolai-dallamokat is érintette, s minden bizonytalanságot levont szépségükből.

Egy azonban bizonyos: Nicolai énekei, szövegeikkel és dallamaikkal együtt a legszebb és a legértékesebb énekeink közé tartoznak.

Ford. Kinczler Zsuzsanna

Chorale

Soprano
Cello/Bass I
Violon I
Alto
Cello/Bass II
Violon II
Tenor
Viola
Basso
Cello/Bass II
Cello/Bass I

Schwingt die Saiten in Cy-tha-ra und laßt die sü-ße
däß ich mö-ge mit Je-su-lein, dem wun-der-schö-nen

die Saiten in Cy-tha-ra und laßt die sü-ße
ich mö-ge mit Je-su-lein, dem wun-der-schö-nen

Schwingt die Saiten in Cy-tha-ra und laßt die sü-ße
däß ich mö-ge mit Je-su-lein, dem wun-der-schö-nen

die Saiten in Cy-tha-ra und laßt die sü-ße
ich mö-ge mit Je-su-lein, dem wun-der-schö-nen

18
Mu-si-ca gans freu-den-reich er-schäl-len, Sin-get, sprin-get, ju-bi-le-ret.
Beut-gam mein in ste-ter Lie-be wal-len!

Mu-si-ca gans freu-den-reich er-schäl-len, Sin-get, sprin-get, ju-bi-le-ret.
Beut-gam mein in ste-ter Lie-be wal-len!

Mu-si-ca gans freu-den-reich er-schäl-len, Sin-get, sprin-get, ju-bi-le-ret.
Beut-gam mein in ste-ter Lie-be wal-len!

Mu-si-ca gans freu-den-reich er-schäl-len, Sin-get, sprin-get, ju-bi-le-ret.
Beut-gam mein in ste-ter Lie-be wal-len!

20
tri-um-phis-ret, dankt dem Her-ren! Groß ist der Kö-nig der Eh-ren.
tri-um-phis-ret, dankt dem Her-ren! Groß ist der Kö-nig der Eh-ren.

tri-um-phis-ret, dankt dem Her-ren! Groß ist der Kö-nig der Eh-ren.
tri-um-phis-ret, dankt dem Her-ren! Groß ist der Kö-nig der Eh-ren.

tri-um-phis-ret, dankt dem Her-ren! Groß ist der Kö-nig der Eh-ren.
tri-um-phis-ret, dankt dem Her-ren! Groß ist der Kö-nig der Eh-ren.

Finis

Tétel Bach 36. kantátájából („Schwingt freudig euch empor”).

284

Vers 3. CHORAL.

Soprano.
Violino piccolo in G.
Corno, Oboe I, Violino I.
sol Soprano.

Alto.
Oboe II, Violino II.
coll' Alto.

Tenore.
Taille e Viola
coll' Tenore.

Basso.

Continuo.

(Melodier, Wachtet auf, ruft uns die Stimme?)

Glo - ri - a sei dir ge - sun - gen mit Men - schen - und eng - li - schen
Von zwölf Per - len sind die Pfor - ten an dei - ner Stadt; wir sind Con -

Glo - ri - a sei dir ge - sun - gen mit Men - schen - und eng - li - schen
Von zwölf Per - len sind die Pfor - ten an dei - ner Stadt; wir sind Con -

Glo - ri - a sei dir ge - sun - gen mit Men - schen - und eng - li - schen
Von zwölf Per - len sind die Pfor - ten an dei - ner Stadt; wir sind Con -

Glo - ri - a sei dir ge - sun - gen mit Men - schen - und eng - li - schen
Von zwölf Per - len sind die Pfor - ten an dei - ner Stadt; wir sind Con -

Zu - gen mit Har - fen und mit Cymbeln schon. Kein Aug hat je ge - spürt, kein Ohr hat
sor - ten der En - gel hoch um dei - nen Thron.

Zu - gen mit Har - fen und mit Cymbeln schon. Kein Aug hat je ge - spürt, kein Ohr hat
sor - ten der En - gel hoch um dei - nen Thron.

Zu - gen mit Har - fen und mit Cymbeln schon. Kein Aug hat je ge - spürt, kein Ohr hat
sor - ten der En - gel hoch um dei - nen Thron.

Zu - gen mit Har - fen und mit Cymbeln schon. Kein Aug hat je ge - spürt, kein Ohr hat
sor - ten der En - gel hoch um dei - nen Thron.

Je ge - hört sol - che Freu - de. Dess sind wir froh, i - ot i - ot e - wig in dul - ei - ju - bi - lo.
Je ge - hört sol - che Freu - de. Dess sind wir froh, i - ot i - ot e - wig in dul - ei - ju - bi - lo.
Je ge - hört sol - che Freu - de. Dess sind wir froh, i - ot i - ot e - wig in dul - ei - ju - bi - lo.
Je ge - hört sol - che Freu - de. Dess sind wir froh, i - ot i - ot e - wig in dul - ei - ju - bi - lo.

B. W. XXVIII.

Tétel Bach 140. kantátájából („Wachtet auf, ruft uns die Stimme“).